

Az energiabiztonság helye és szerepe a nemzetközi kapcsolatok elméletében

The role of energy security in the international relations theories

Takács Gergely¹

Absztrakt:

A tanulmány előző részében bemutatásra került, hogy Winston Churchill 1913-as, azóta híressé vált döntését követően az olaj hogyan vált stratégiai termékké, ami kihatással volt az első majd később a második világháború menetére, valamint a szövetséges országok közel-keleti befolyásszerzési törekvéseire. Ezek a folyamatok természetesen formálták a biztonsági tanulmányokat, mind tartalmát, mind az irányait tekintve. Ennek eredményeként születtek meg az olyan fogalmak, mint az energia geopolitikája, illetve az energia geoökonómia. Jelen tanulmányban a nemzetközi kapcsolatok elméletein keresztül kívánom bemutatni az energiabiztonság kérdését.

Kulcsszavak: energiabiztonság, nemzetközi kapcsolatok elmélet, biztonsági tanulmányok

Abstract:

In the first part of the publication it has been presented that following the landmark decision of Winston Churchill in 1913, oil has developed to be a strategic product. The aforementioned decision also had consequences to the course of the First and the Second World War, and affected the later efforts of the allied countries to gain influence in the Middle East. The course of these events shaped the perspective and the subject-matter of the security studies. This has resulted in the birth of notions like geopolitics of energy and geo-economics of energy. This paper – the second part of the publication – wishes to present the topic of energy security through the lenses of international relations theories.

Keywords: energy security, international relations theories, security studies

---

¹ Takács Gergely, PhD aspiráns, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola
ORCID azonosító: 0000-0002-0234-3846

Bevezetés

A tanulmány előző részében bemutatásra került, hogy az energiaellátás folyamatos biztosítása már a második világháborút megelőzően, majd az után is milyen stratégiai jelentőséggel bírt a nemzetközi kapcsolatok alakítása szempontjából. Ezen túlmenően kitértem arra is, hogy az energiabiztonság hogyan vált egyre meghatározóbb geopolitikai, geoökonómiai tényezővé, és ennek mik lehetnek az okai. A publikáció második részével a célom bemutatni, hogy az ellátásbiztonság kérdése milyen hatást gyakorol az államközi viszonyokra, illetve az ezek magyarázatával, értelmezésével foglalkozó nemzetközi kapcsolatok elméleteire.

Energiabiztonság és a nemzetközi kapcsolatok elmélete

Az energiabiztonság tradicionálisnak tekinthető realista megközelítése szerint az energia fontos szerepet játszik abban, hogy egy állam a céljai eléréséhez szükséges képességekkel rendelkezzen. Annak ellenére is igaz lehet ez az állítás, ha figyelembe vesszük azt, hogy a realista és neorealista elmélet a képességek esetében szinte kizárólag a katonaiakra gondol, és kevesebb figyelmet fordít a gazdasági vagy környezeti/környezetvédelmi tényezőkre, bár nem is zárja ki őket. Erre Kenneth Waltz² és Hans J. Morgenthau³ a realista iskola legmeghatározóbb képviselői ki is térnek munkáikban.

A realista elmélet a gazdasági képességek közül az energetikát nem tekinti olyan elemnek, amely képes lenne érdemben befolyásolni a konfliktusokat, és ebből kifolyólag nem is tud igazán hatással lenni az államok biztonsági percepciójára, ezért a katonai képességeket sem érinti. Waltz⁴ jól ismert meglátása szerint a biztonság gazdasági aspektusainak bevonása a neorealista elméleti keretbe, megbonthatná annak koherenciáját, belső egységességét. Mindezek alapján látható, hogy a realista és a neorealista megközelítés mellőzi mindazt a komplexitást, amit a gazdaságbiztonság, illetve azon belül az energiaellátás folyamatossága magában hordoz.

Ugyanakkor azt indokolt megjegyezni, hogy azt az offenzív realista elmélet képviselője, John J. Mearsheimer⁵ is elismeri, hogy az olyan nem biztonsági jellegű

---

² Kenneth Waltz (1979) p. 192

³ Hans J. Morgenthau (2005) p. 64.

⁴ Waltz (1979) p. 71–72

⁵ John J. Mearsheimer (2004)

célkitűzéseknek, mint amilyen a gazdasági prosperitás, hatalmi szempontból jelentőségük lehet, hiszen hozzájárulhatnak a katonai képességek fenntartásához, fejlesztéséhez. Abban az esetben viszont, ha a katonai és a gazdasági tényezők között kell választani, mindig az előbbi élvez elsőbbséget. Jelen tanulmány szempontjából Orbán Anita⁶ – aki az orosz energiafegyverrel összefüggésben vizsgálta a nemzetközi kapcsolatok elméleti kereteit – azon megállapítása bír relevanciával, amely szerint a realista megközelítés alapján az energetikai vállalatok expanzív fellépésére akkor kerülhet sor, ha – jelen esetben – Oroszország katonailag nem kellően erős céljai eléréséhez. Tehát az energetikai ágazat az erőprojekció egy ideiglenesen használható eszköze. Ehhez a megközelítéshez némileg közelebb áll már a klasszikus realista és a neorealista iskola szintézisének eredményeként létrejött neoklasszikus realista elmélet, amely különbséget tesz a hatalom és a külpolitikai célok között.⁷ Az előbbi ugyanis ahhoz szükséges, hogy az államok befolyással tudjanak lenni másokra, miközben az országok külpolitikai érdekei vezérlik a nemzetközi közegben való mozgást. Ez egyben azt is jelenti, hogy amíg a klasszikus realista elmélet szerint az államok biztonságot keresnek, addig a neoklasszikus realista megközelítés alapján az államok a nemzetközi viszonyok anarchikusságára úgy reagálnak, hogy megpróbálnak irányítást, befolyást szerezni a külső környezet felett. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg Fareed Zakaria,⁸ hogy az államok valójában nem az erőforrások, hanem a befolyás maximalizására törekednek. Robert Gilpin és William Wohlforth⁹ mindezt annak kihangsúlyozásával egészítette ki, hogy a nemzetközi gazdasági nyomásgyakorlásnak milyen nagy szerepe lehet egy asszertív külpolitika¹⁰ vitelében.

Fontos eleme még neoklasszikus realista elméleti keretnek, hogy – realista és neorealista iskola képviselőinek kritikái ellenére – azt az álláspontot képviselik, hogy a nemzetközi kapcsolatoknak nem az országok, hanem az azokat irányító állam és/vagy kormányfők a főszereplői. Ezzel kapcsolatban Zakaria¹¹ megjegyzi, hogy az országok vezetői jellemzően akkor törekednek a befolyásuk határon túlra

---

⁶ Orbán Anita (2008) p. 12

⁷ Česnakas (2010) p.45

⁸ Idézi Orbán (2008) p. 21

⁹ Idézi Orbán (2008) p. 21.

¹⁰ Gilpin és Wohlforth a munkájukban többek között azt vizsgálták, hogy az államközi viszonyrendszer befolyásolásának a katonai vagy a gazdasági eszközei a legköltséghatékonnyabbak.

¹¹ Idézi Česnakas (2010) p. 46

történő kiterjesztésére, amikor azt érzékelik, hogy hatalmuk megnövekedett. Ez a hatalom valamennyi esetben materiális alapokon nyugszik, ami adott esetben tesztet ölthet energiahordozó formátumban is. A vezetők jelentősége akkor jelenik meg leginkább, amikor döntést kell hozni arról, hogy ezt a lehetőséget milyen (külpolitikai) célra használják fel. Ebből egyenesen következik, hogy az energiapolitikát azokban az országokban lehet külpolitikai célokra felhasználni, ahol szorosabb a kapcsolat a kormány és az ágazat között. Ennek fennállása esetén a nemzeti hatalom könnyen konvertálhatóvá válik állami hatalommá. Ez az elméleti megközelítés magyarázatot ad arra is, hogy egy adott állam politikai berendezkedésének demokráciához viszonyított távolsága miatt fordítottan arányos az energiaszektor hatalmi eszközként való felhasználásának valószínűségével. A fentiekén kívül a neoklasszikus realista elmélet képviselői magukévá tették a később bemutatásra kerülő konstruktivista fogalmi keret egyes, a gazdaság fontosságát hangsúlyozó elemeit, amivel szintén kiváltották a realista megközelítéssel egyetértők kritikáit.

A realista elmélettel szemben a liberális megközelítés kevesebb figyelmet fordít a biztonsági kockázatokra, emiatt jellemzően nem is tartják a nemzetközi biztonsági tanulmányok részének, leszámítva a realista-konstruktivista metszetet. A neoliberális az államok közötti viszonyrendszerben lehetőségként tekint a stabil és őszinte együttműködésre, amely egyfajta (kölcsönös) haszonelvűsége vezethető vissza (kereskedelmi kapcsolatok, függőségi rendszerek, nemzetközi intézmények fontossága, a közösségben rejlő értékek).

Energiabiztonság esetében a neoliberális elméletek azokra a struktúrára építenek, amelyek államok és államok, illetve államok és vállalatok között jöhetnek/jönnek létre annak érdekében, a különböző energetikai kérdéseket szabályozott, vagy legalább is bizonyos mértékig kijelölt keretek között tudják kezelni. Fontos megemlíteni, hogy a neoliberális elmélet szerint az energiabiztonsági aspektusok esetében is megfigyelhető, hogy az egyes szereplők, valamilyen fajta értékek mentén cselekednek a biztonságra való törekvés során. A neoliberális (részben institucionalista) elmélet szerint egy jól működő globális energiapiac számos energiabiztonsági kockázatot kezelni tud, vagy adott esetben meg is szünteti.¹²

A nemzetközi kapcsolatokon és biztonsági tanulmányokon belül a realista megközelítéssel párhuzamosan leggyakrabban használt elméleti keret a konstruktivista, azaz az államközpontú, tradicionális nézetrendszerrel szembe helyezkedő irányzat. A koppenhágai iskola által megalkotott elméleti keret lényege, hogy a

---

¹² Farkas (2012)

szűken vett katonai biztonságtól elmozdultak a kiterjesztő (gazdasági, társadalmi, környezeti és regionális) értelmezés és elemzési keret irányába.

A biztonság fogalmát kiterjeszteni akarók – a konzervatív megközelítést magukénak vallók kritikája szerint – az intellektuális koherenciát teszik kockára, ezért Barry Buzan – Ole Waever – Jaap de Wilde¹³ szerzők szerint jobb irány a biztonságiasítás (securitization) csökkentése, azaz a kérdések áthelyezése a rendkívüli üzemmódból a politikai szféra rendes alkumechanizmusába. Szükség van tehát a biztonság és a biztonságiasodás folyamatának megkülönböztetésére a politikumtól. Biztonsági kérdésként ugyanis csak akkor lehet kezelni valamit, ha megfelel bizonyos követelményeknek. A szektorokra (katonai, környezeti, társadalmi, katonai) bontás, vagy szektorszemlélet megkönnyíti az elemzést, ugyanakkor az összefüggések megértése érdekében szükség van teljes egészében látni a folyamatokat. A koppenhágai iskola megközelítése tehát lényegében a különböző szektoroknak a biztonságiasítását jelenti.

A három kutató, Waever, Buzan és Wilde elmélete szerint amennyiben egy adott kérdést, problémakört egzisztenciális fenyegetésként kezelünk, akkor ez által azt a politikai szférából a biztonság világába helyezük át. „A biztonságiasodás folyamatában az a kulcskérdés, kinek a szempontjából és kívül kapcsolatban válik megfontolás tárgyává a biztonság.”¹⁴ A létfenyegetettség megjelenhet egy vonatkoztatott tárgy, vagy szektor kapcsán, amellyel szemben az állam – különleges eszközök alkalmazásával – külön felhatalmazás nélkül is felléphet, és rendkívüli intézkedéseket foganatosíthat, amelyek igazolják, hogy a politikai eljárásokon túli lépések szükségeltettek.

A biztonságiasításnak tehát három ismérve van: létfenyegetés, rendkívüli cselekvés, egységközi kapcsolatokra a szabályok áthágásával gyakorolt hatás.¹⁵ A biztonságiasítás révén egyúttal világosabbá válik az is, hogy a kultúra és a történelem hogyan hat a biztonságra, valamint megmutatja azt is, hogy a „biztonság nem egyedül az állam tulajdona, hanem más potenciális „vonatkozási tárgyakat” is magában foglal, így az identitásalapú társadalmi erőket, regionális és nemzetközi intézményeket, de magát a bolygónk egészét is.”¹⁶

A realista elméletek egyfajta kritikájaként megalkotott konstruktivista elméleti modell kidolgozását és újabb elemekkel való kiegészítését az évek során a szerzők

---

¹³ Buzan–Waever–de Wilde (1997) p. 57.

¹⁴ Uo. p. 73.

¹⁵ Uo. p. 82.

¹⁶ Dannreuther (2016) p. 66

tovább folytatták. Ennek eredményeként kezdtek foglalkozni a kutatók azzal, hogy a nemzetközi biztonsági kérdéseket regionális szinten kell elemezni. Buzan és Waever¹⁷ szerint a regionális biztonsági komplexumok elmélete megalkotásának a háttérében az állt, hogy a kockázatok lényegesen könnyebben tesznek meg rövid, mint hosszú távolságokat. „Egy földrajzilag sokféle anarchikus nemzetközi rendszerben a kölcsönös biztonsági függés rendszeren regionális alapú halmazokat rajzol ki, amelyeket biztonsági komplexumoknak nevezünk. A kölcsönös biztonsági függés határozottan erősebb az ilyen komplexumokon belüli államok között, mint a komplexumokon kívüliek esetében.”¹⁸

A biztonsági interdependencia tehát jellemzően regionális klasztereken, biztonsági komplexumokon alapszik. A biztonságiasítás folyamata, és a kölcsönös biztonsági függőség lényegesen intenzívebb az ilyen komplexumok tagjai között. A regionális biztonsági komplexumokat úgy is le lehet írni, mint egy csoport biztonsági dilemma földrajzilag koncentrált területen, ahol az államok alapvető biztonsági percepciói (sikeresen szekuritizált ügyek összefűzött klasztere) annyira összefonódtak és olyan kölcsönös biztonsági függőséget hoztak létre, hogy az egyik ország biztonsága nem értelmezhető egy másiktól. „A kölcsönös biztonsági függés mintázata mindenképpen mély és tartós, sokkal több mint egyszeri kölcsönhatás, ennek ellenére nem tekinthető állandónak.”¹⁹ Ezek az összetevők, illetve ezek dinamikája határozza meg a biztonsági komplexumokat: a hatalom elosztása az államok között egy adott földrajzi egységen belül, valamint a történelmi barátsági és ellenségességi minták.

A szerzők meglátása szerint egy országot önmagában vizsgálni nincs sok értelme, a globális megközelítés viszont nagyon kiterjesztő, ebből adódóan csak nagyon általános megfigyeléseket lehet tenni. Ráadásul a globális térben az egyes szereplők biztonsági felfogása nagyon eltérő képet mutathat. Regionális szinten azonban feltételezhető, hogy egy adott térség államainak a fenyegetettség percepciója sok hasonlóságot mutat. A regionális alrendszereken belül ugyanis nemcsak a földrajzi közelség a közös nevező, hanem a történelmi, gazdasági, politikai, társadalmi kapcsolódásokon keresztül a biztonsági kockázatok egy része is. Ebből adódóan regionális szint alatt nem is lehet egymástól függetlenül vizsgálni a különböző biztonsági tényezőket. Ebből vezethető le a biztonsági komplexumok elmélete is.

---

¹⁷ Buzan és Waever (2003) p. 4.

¹⁸ Uo. p. 66.

¹⁹ Uo. p. 71–73.

A Buzan és szerzőtársai által megalkotott elméleti keretben az energiabiztonság leginkább a gazdasági és a környezeti/környezetvédelmi szektorok vonatkozásában jelenik meg és egyúttal megkérdőjelezhetetlen eme két szektor közötti szoros kapcsolat is. Az ellátás és a hozzáférés biztonsága a gazdaság szereplői számára, valamint az energetikából élő vállalatok fennmaradása kétségtelenül részei a Buzanék által felvázolt ökonómiai szektornak. Ugyanakkor a kereslet biztonsága és az árak stabilitása is elengedhetetlen tényezők lehetnek bizonyos államok, valamint vállalatok számára.²⁰

Buzan elméletének tovább gondolásaként alkotta meg a regionális energiabiztonsági komplexum elméletét Mikko Palonkorpi,²¹ aki szerint az az alábbiakat foglalja magában. Egy behatárolt földrajzi egységen belül, kettő vagy több állam energetikai interakciója, ami magában foglalja az energiafüggőségi kapcsolatot ezen országok között, amelyet valamennyi fél – a biztonságiasítás eredményeként – kockázatként értékel. Az energetikai interakciók magukban foglalják a kitermelést, az export-importot és a tranzitot is.

Fontos kikötés – hasonlóan Buzan és Waever regionális biztonsági komplexumok elméletéhez, hogy a kölcsönös energiafüggőség az adott földrajzi egységen belül intenzívebb, mint azon kívüli szereplőkkel.²² Az energiaellátás biztonságiasítása kapcsán indokolt megjegyezni azt is, hogy az állami és a vállalati érdekek egyaránt megjelennek, ebből adódóan a szekuritizáló szereplők beazonosítása, valamint a referenciatárgy megadása problémás lehet. Másképpen megfogalmazva, nehézséget okozhat, hogy pontosan mit fenyegetnek az energiabiztonsági kockázatok, és kik tekinthetők releváns szereplőknek a biztonságiasítás szempontjából.

Az energiabiztonság témakörében a referencia tárgy attól is függ, hogy ki „beszél”. Ettől függően az energetika lehet gazdasági, politikai és biztonsági téma is.

---

²⁰ Az esetek döntő többségében az állam biztonsága jelenti a referencia pontot, azonban a biztonságiasítási tényezők között lehetnek vállalatok, politikusok, tudósok, vagy akár civil szervezetek is.

²¹ Palonkorpi (2007)

²² Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Barry Buzan Lene Hansennel (2009) együtt később írt tanulmányukban a gazdasági biztonságra veszélyt jelentő tényezőket kiegészítették azzal, hogy a gazdaságbiztonságba bele kell érteni az energiaforrásokhoz, pénzügyi eszközökhöz és piacokhoz való hozzáférést, annak érdekében, hogy az elfogadható jóléti szintet és az állam hatalmát fenn tudják tartani. Ebből is látható, hogy ahogy a globális folyamatok, úgy az elemzésére szolgáló elmélet is egyre komplexebb lett.

Amennyiben gazdaságiként van kezelve, akkor a biztonságiasítás nagy valószínűséggel a megfelelő ellátásra és az arra fog fókuszálni. Ha politikai kérdésként kezeljük, akkor feltehetően a függőségi és szuverenitási aspektusok kerülnek előtérbe, mint referencia tárgyak/objektumok. Amennyiben túlpolitizálttá válik az energetika, akkor az már biztonsági kockázatot is jelenthet, főleg rendkívül nagymértékben, vagy teljesen kiszolgáltatott államok esetében.²³ A biztonságiasító szereplők is változnak attól függően, hogy gazdasági, vagy politikai aspektusok kerülnek előtérbe. Az előbbinél egyértelműen az energiavállalatok, míg utóbbinál az állam lesz a fő szekuritizáló szereplő. Manapság azonban nem lehet ennyire tiszta distinkciókat tenni, mivel számos – jellemzően demokrácia deficitese – kitermelő országban hibrid szereplők találhatók: állami vállalatok. Tekintettel arra, hogy az állami vállalatok kevésbé átláthatóan működnek, és sok esetben nem valós adatokat közölnek a gazdálkodásukról, a kitermelési szintekről és a készleteik nagyságáról, ezek növelhetik az energia kemény biztonsági (hard security) aspektusát.

Az energiabiztonsági komplexumoknál az energiaforrások regionális eloszlása és az energiafüggőség ahhoz hasonló, mint a haderő megoszlása a politikai-katonai alapú biztonsági komplexumoknál. Ahhoz, hogy ki lehessen jelölni egy energiabiztonsági komplexumot, az alábbi tényezőket kell figyelembe venni és értékelni: az energiafüggőségek relatív erőssége az energia-kereskedelem mérlege, az energiamezsga összetétele, a saját energiaforrások mértéke a fogyasztáshoz viszonyítva, továbbá milyen lehetőségek vannak az energiaforrások diverzifikációjára. Fontos megemlíteni az energia árának a kérdését is, ami igazán akkor bír jelentőséggel, ha azt mesterségesen tartják alacsony áron. Ebben az esetben ugyanis nem csak a szénhidrogénektől függ az importáló ország, hanem az exportáló politikai jóindulatától is. Ennek eredményeként a fogyasztó kettős függőségi helyzetbe kerül, és a tisztán kereskedelmi kapcsolatok – amennyiben létezik egyáltalán ilyen államok között – egyértelműen politikai színezetet kapnak, mivel a saját belső stabilitásának fenntartása érdekében önkéntelenül is figyelembe fogja venni az exportáló ország érdekeit.

Palonkorpi²⁴ szerint nem lehet egzakt módon kijelenteni, hogy az energiafüggőségnek milyen szintje predestinál egy-egy országot arra, hogy regionális energiabiztonsági komplexumba kerüljenek. Főleg, hogy a függőség mértékét, illetve annak politikai-biztonsági aspektusát (szekuritizáció) nagymértékben meghatá-

---

²³ Palonkorpi (2007) p. 12-13

²⁴ Uo. p. 13

rozsa az is, hogy az energiamixen belül mekkora arányt képvisel az adott energia-hordozó. Időtáv tekintetében érdemes azokra a függőségekre koncentrálni, amelyek hosszú távon is érvényben maradnak, függetlenül attól, hogy a dinamikájában az évek során módosulások következhetnek be.

Tekintettel arra, hogy az energiabiztonság koncepciója és annak végrehajtása többnyire államközpontú feladat és a viszonyítási pontok is jellemzően államok, regionális szinten az energiabiztonsági helyzetek eltérő szekuritizációja kormányközi szinteken jelenik meg. A regionális szint abban az esetben hangsúlyos, ha a térségen belüli energiapiacok szerkezete és a földrajzi környezet is ezt támasztja alá. Amennyiben a biztonságiasítási folyamat tartalmilag nemzeti és regionális szinten is egyezőséget mutat, és emellett úgy tűnik, hogy az egyes államok energiabiztonsága egymástól nem elválasztható, akkor beszélhetünk regionális energiabiztonsági komplexum meglétéről.

Az energiabiztonsági komplexumok esetében figyelembe kell venni azokat a historikus barát/ellenség viszonyt eredményező tényezőket is, amelyek kihatással lehetnek az energiafüggőség percepciójára. Ezen aspektusok nagymértékben befolyásolják azt, hogy pozitív, vagy negatív energiafüggőség jön létre kettő vagy több ország között, azaz mennyire politizálódik át, biztonságiasodik ez a fajta dependencia. Természetesen számos más tényezőt be lehetne vonni a függőség értékelésébe, azonban a tapasztalatok alapján az államközi kapcsolatokban továbbra is a történelmi múlt az igazán befolyásoló tényező. Annak ellenére, hogy a valóságban sokszor összemossák az energiabiztonság gazdasági és politikai aspektusait, nem szabad megfeledkezni a különválasztásukról a helyzet elemzése során. E nélkül ugyanis az energiabiztonságot – szélsőséges esetben – vagy olyan kérdésként kezelnénk, amit teljes mértékben a piaci folyamatok irányítanak, vagy kizárólag államok által befolyásolt geopolitikai versenyként interpretálnánk. Palonkorpi²⁵ szerint az energiafüggőség könnyebben átpolitizálódik, biztonságiasodik abban az esetben, ha az államok közötti kapcsolatokat konfliktusok, ellenségeskedés jellemez. Ezáltal a függőség rendkívül gyorsan negatív energiafüggőségbe fordulhat át. Ebből kifolyólag az energiabiztonsági komplexumok túlnyomórészt lekövetik a már meglévő biztonsági kölcsönös függőségi viszonyrendszereket egy adott régióon belül.

Mindezen tényezők alapján a regionális energiabiztonsági komplexumokat olyan földrajzi térségekben lehet használni, ahol az államok közötti kapcsolatok következtében negatív energiafüggőségi viszonyrendszer alakul ki. Azokban az

---

²⁵ Uo. p. 14.

esetekben, ahol pozitív – tehát inkább piaci mechanizmusok által meghatározott – energiafüggőség alakult ki egy adott régióban, sokkal megfelelőbb az energiabiztonsági közösség terminológia használata.

Farkas²⁶ szerint a V4 együttműködésre ilyen természetes regionális komplexumként lehet tekinteni, mert az energiabiztonsági szempontú együttműködés elmélyítése a 2006-os orosz-ukrán konfliktus után indult meg. Miközben a térségen belül az államok közötti együttműködésnek – és természetesen az ellenségeskedésnek is – megvannak a történelmi tradíciói. A kelet-közép-európai országokat energiabiztonsági szempontból összeköti a hagyományos energiahordozóktól, azon belül is orosz gáztól és kőolajtól való nagyfokú függőség, valamint a megújuló energiaforrások széleskörű használatában, illetve az energiahatékonyság fokozásában (és a magas energiaintenzitású gazdaság) való elmaradottság Európa nyugati feléhez képest.

A regionális biztonsági komplexumok a tagok belső struktúrája, illetve dinamikája alapján kétféleképpen lehetnek Buzan és Waever²⁷ szerint: sztenderd és centralizált. A sztenderd biztonsági komplexumok anarchikusak, mert a tagjai nagyjából ugyanakkora erővel bírnak, míg a centralizálton belül az unipoláris felépítés a jellemző, vagy pedig igen erőteljes és kifejezett intézményesítettség látható. Ennek megfelelően Farkas²⁸ szerint a regionális energiabiztonsági komplexumok esetében is beszélhetünk különböző dinamikájúakról, amennyiben ellátási oldalról közelítjük meg őket. Az államok nettó fogyasztók, vagy nettó kitermelők lehetnek és ez alapján három kategóriába sorolható energiabiztonsági komplexumokat hoznak létre. (1) Fogyasztói blokk, amikor egy, vagy két ellátó országgal szemben szekuritizálják az energiát a fogyasztó államok. (2) Ellátó blokk, amikor a kereslet biztonsága és az árstabilitás a szekuritizáló tényező. (3) Stabil tranzit blokk, amikor az ellátó és a fogyasztó országok tömörülnek egybe a megbízható energiatranzit érdekében.

Buzan²⁹ egy későbbi munkájában kifejtett megállapításai szerint a biztonsági komplexumokon belüli szerkezeti változások bekövetkezhetnek a regionális hatalmi egyensúly eltolódásával, vagy a történelmi ellenség/barát mintázatban bekövetkező módosulással. A biztonsági komplexumok számára ezen tényezők men-

---

²⁶ Farkas (2012) p. 46.

²⁷ Buzan–Waever (2003)

²⁸ Farkas (2012) p. 43.

²⁹ Buzan (2008) p. 215-220.

tén négy strukturális opció érhető el. Az egyik a status quo, amikor a hatalom elosztásában, vagy a barát/ellenség mintázatban bekövetkező módosulások még nem érték el azt a szintet, hogy a biztonsági komplexum szerkezetét megváltoztassa. A másik lehetőség a belső átalakulás, amikor a biztonsági komplexum szerkezete a meglévő kereteken belül változik meg. Lehetőség van külső átalakulásra, amikor a biztonsági komplexum határai változnak meg, jellemzően egy másik állam csatlakozása, vagy valamelyik tag távozása következtében. Akár bővülésről, akár a tagok létszámának csökkenéséről van szó, a folyamat mindenképpen több biztonsági komplexumban fog változásokat generálni. A negyedik opció, hogy katonai erőfölénnyel rendelkező hatalom jelenik meg egy gyengébb államokból álló régióban, amely agyonnyomja a térség normális biztonsági dinamikáját.

Energiabiztonsági szempontból például egy új erőmű építése például nem biztos, hogy elég a status quo megváltozásához, mivel az energiafüggőségen érdemben még nem változtat. A belső átalakulás akkor következik be, amikor olyan energetikai projektek végrehajtására kerül sor, amelyek jelentős változásokat generálnak egy adott térségben. Külső változásra akkor kerülhet sor, ha például egy infrastrukturális beruházás révén új kőolaj-, vagy földgázvezeték fektetnek le, amelyen keresztül a komplexumon kívülről érkező energia hordozó. Az úgynevezett elnyomásra pedig akkor kerülhet sor, hogy ha egy energiaszállító teljesen monopolhelyzetbe kerül például az energiaszektorban végrehajtott akvizíciókon keresztül.

Mindkettőre számos példa van az elmúlt évtizedekből. A Magyarországot is magában foglaló kelet-közép-európai régió belül ellátásbiztonsági szempontból legerőteljesebben a Gazprom és rajta keresztül az orosz állam befolyásszerzési (megőrzési) törekvései voltak megfigyelhetők, amelyeket az érintett kormányzatok sok esetben európai uniós támogatásokkal kiegészítve különböző beruházásokkal – határkeresztező vezetékek és gáztárolók építésével –, vagy vis maior helyzetekre vonatkozó szolidaritást fokozó politikai megállapodásokkal próbálták meg semlegesíteni, vagy legalább enyhíteni. Az utolsóként regionális energiabiztonsági komplexumok elmélete jól rávilágít arra, hogy egy földrajzilag lehatárolt területen belüli infrastrukturális beruházás (pl. egy térség országain áthaladó új gázvezeték, egy úszó LNG-terminál, vagy egy új offshore gázmező felfedezése) változásokat indukálhat a nemzetközi viszonyrendszerben, nemcsak regionálisan, hanem akár globálisan is.

A felvázolt nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó elméletek rávilágítottak arra is, hogy az ellátásbiztonság annyira összetett kérdés, hogy szükség van konzervatív realista elméletek meghaladására, kiegészítésre.

Összegzés

A két részre bontott tanulmány együttes konklúziójaként elmondható, hogy az energiabiztonság másként jelenik meg a Föld populációjának azon megközelítőleg negyven százalékánál, ahol legalapvetőbb áram- és vízellátás is hiányzik, mint azokban az országokban, ahol a társadalmi jólét és a gazdaság működőképességének fenntartásához van szükség ellátásbiztonságra. A tanulmányban (is) leírtak alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a 21. századot a különböző erőforrásokért – legyen szó az információtechnológiai ágazat számára elengedhetetlen ritka földfémekről, vagy energiahordozókról – folytatott küzdelem fogja meghatározni. Ennek megfelelően az importőr országok a nemzeti stratégiájukat úgy fogják kialakítani, hogy lehetőség szerint katonai erő alkalmazása nélkül is folyamatosan biztosított legyen a hozzáférésük az erőforrásokhoz.

Ahogy az energiaszükségletek növekednek, úgy lesznek a vezetékek egyre hosszabbak és kereszteznek ezáltal egyre több országot. Ez az infrastruktúra regionális stabilitást és jólétet is teremthet a tranzitbevételek révén a tranzitországokban, ugyanakkor instabilitást is generálhatnak az egyes vezetékek és exportőrök között kialakuló verseny miatt. Ez utóbbinak lehetünk a tanúi a kaukázusi és közép-ázsiai földgáz Európába való szállítása kapcsán kialakult versenyfutásnál is. Ez egyben rávilágít arra is, hogy az importőr és az exportőr országokon kívül van az államoknak a harmadik csoportja is, amelyik legalább annyira stratégiai jelentőséggel bír, mint a másik kettő. Ezek pedig a tranzitországok, amelyek egyfajta hidat képeznek a energiakészletek és a felhasználók között.

Az energiaárak befolyásolják a kitermelő országok geopolitikai lépéseit, hasonlóan az olyan globális jelentőségű fogyasztókéhoz, mint Kína vagy India. Az energiaszektoron belüli mozgások ezáltal újraírják a kapcsolatot a geopolitika és a befektetések között. A kérdés, illetve ennek a két különálló összetevőnek a pragmatikus kezelése és megértése elsődleges jelentőségű a nemzeti biztonság fokozása, valamint a szénhidrogénnel kapcsolatos pénzügyi piacok és folyamatok megértése érdekében. Ebből adódóan az összefüggések felismerése minden korábbinál fontosabb.

A tanulmány második részében az energiabiztonsággal összefüggésben bemutatott nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó elméletek esetében látható, hogy az azokkal leírni kívánt (nemzetközi)környezet megváltozása módosulásokat, kiegészítéseket indukált még a tradicionális realista iskola vonatkozásában is, aminek az eredményeként megalkotásra kerültek a neorealista és neoklasszikus realista elméleti keretek. A nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó elméletek közül a konstruktivista irányzat képviselői voltak azok, akik komoly erőfeszítéseket tettek azért,

hogyan próbálják gondolati síkon is megjeleníteni és megmagyarázni a 20. és a 21. század államközi viszonyrendszerében bekövetkezett változásokat. Ráadásul a konstruktivista iskola képviselői folyamatosan megpróbálták implementálni azokat az újabb tényezőket, amelyek szükségesek voltak az államközi kapcsolatok alakulásának korábbiaknál pontosabb elemzéséhez, megértéséhez.

A koppenhágai iskola képviselői megmutatták azt is, hogy biztonságpolitikai és geopolitikai elemzések esetében természetesen továbbra is fontos valamennyi változó figyelembe vétele az összkép (big picture) kialakítása érdekében. Ezzel párhuzamosan – főleg energiabiztonsági témakörben – viszont indokolt a regionális szintű elemzések elvégzése is, mivel a nemzetközi energetikai folyamatokat leginkább így lehet megérteni. A regionális (energia)biztonsági komplexumok elméleti azért is bírnak a téma és a tanulmány szempontjából nagy jelentőséggel, mert rávilágítanak arra a kölcsönös függőségi viszonyra, amelyek részben az energiarendszerek legfontosabb három tulajdonságára (interdependens, interkonnectált, integrált) vezethetők vissza. Mindezek fényében az energiabiztonság és az ellátásbiztonság esetében szükség lehet a jól ismert mondás, a „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” mondást némileg átformálni: „gondolkodj globálisan, cselekedj regionálisan”. Egy adott térség országai ugyanis elsősorban a szomszédos államokon keresztül, illetve velük együttműködésben tudnak a leghatékonyabban cselekedni az ellátásbiztonságuk fokozása érdekében.

Az energia egy olyan szakpolitikai terület, ami stratégiai fontossággal bír, hiszen az elérhetősége és az ára befolyással tud lenni egy adott ország gazdaságára, versenyképességére, belpolitikai erejére, stabilitására. Nem mellékes az a tényező sem, hogy a katonai potenciálra egyaránt hatással van az energiaellátás biztonsága. Emellett az energiaárban bekövetkező változások kihatással vannak az újraelosztásra nemzeti és nemzetközi szinten is.

Az energiakereskedelem politikai-gazdaságtani megközelítésének kettősége jól rávilágít, hogy liberális, piacgazdasági szempontból az energia egyszerre egy árucikk, amihez mindenkinek hozzáférése van, miközben egy olyan stratégiai termék is, aminek kézben tartásához stratégiai érdek fűződik. Ebből adódóan az energetikai kapcsolatokon belül egyszerre van jelen a feszültség/konfliktus és az együttműködés: a kereskedelemhez együttműködésre van szükség, de eközben a (geo/politikai) érdekek ütközését sem lehet kizárni. Ehhez társul még annak a kockázata – mind a termelő, mind a fogyasztó oldaláról –, hogy túlzott függőség alakul ki a másiktól.

Akár kőolaj-, akár földgázvezetékéről van szó, lefektetése esetében hosszú évtizedekre kizárja annak a lehetőségét, hogy ugyanabban a térségben hasonló fejlesztésre kerüljön sor, ezért – kifejezetten – a nemzetközi földgázkereskedelem

esetében a geopolitikai és stratégiai megfontolások lényegesen erőteljesebben jelennek meg. Az, hogy nagy távolságokra kell elszállítani az energiahordozót, egyértelműen behozza a képletbe a földrajzi (geopolitikai) megfontolásokat.

A multilaterális kormányzás, vagy annak – a tanulmányban taglalt – egyszerűbb formája, a regionális energiabiztonsági komplexumok létezésének felismerése és elfogadása megteremti a lehetőségét annak, hogy minden érintett számára egyenlő feltételek és piaci szabályok legyenek, amelyek mentén menedzselni lehet a kölcsönös függőséget, az energiaforrásokhoz való hozzáférést, a beruházásokat nemcsak az államok, hanem a piaci szféra meghatározó szereplői számára is.

Egy jobb energiabiztonsági elméletnek a kidolgozását nemcsak az tette és teszi szükségessé, hogy racionális szakpolitikai elemzést lehessen majd elvégezni, hanem az is, hogy sor kerüljön egy közös nyelv, fogalmi keret kialakítására, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy a tudományos szféra szereplői ugyanazt értsék a felmerülő problémákon és jelenségeken.

Az elmúlt években számos olyan tudományos igénnyel megfogalmazott elmélet jelent meg az energiabiztonsággal kapcsolatban – jellemzően az ezredfordulót követően –, amelyek jó alapot nyújthatnak egy új diszciplína létrehozásához. Ezek egyúttal igazolják azt az elvárást is, hogy az energiabiztonság kérdésével tudományos szinten, akár önálló diszciplína keretében is foglalkozni kell, adott esetben érintve a biztonságpolitikai, nemzetközi politikai, valamint a közgazdasági tudományterületeket.

Felhasznált irodalom

- Buzan, Barry – Waever, Ole – Wilde, Jaap de (1997): A new framework for analysis. Lynne Rienner Publishers, UK
- Buzan, Barry – Waever, Ole (2003): Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge University Press,
- Buzan, Barry (2008): People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. ECPR Press
- Buzan, Barry – Hansen, Lene (2009): The evolution of international security studies. Cambridge, New York: Cambridge University Press
- Česnakas, Giedrius (2010): Energy Resources in Foreign Policy: A Theoretical Approach. In: Baltic Journal of Law & Politics, Vol. 3. No. 1.
- Dannreuther, Roland (2016): Nemzetközi Biztonság. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2016.
- Farkas Attila (2012): Energy security from a regional perspective – the

- concept of regional energy security complexes. MA diplomamunka, CEU Department of International Relations European Studies, Budapest
- Geopolitika. <http://www.c3.hu/~klio/klio002/klio002012.htm>. Letöltés ideje: 2018.02.04.
  - Morgenthau, Hans Joachim (2004): *Power and Fear in Great Power Politics*. In: *One Hundred Year Commemoration to the Life of Hans Morgenthau*. Semenko Foundation, 2004, New York, p. 184-196.
  - Morgenthau, Hans Joachim (2005): *Politics among nations* McGraw-Hill Education; 7th edition
  - *Oil's dark secret – Special report National oil companies*. In: *The Economist* 2006. augusztus 21., p. 58-60.
  - Orbán Anita (2008): *Power, Energy and the New Russian Imperialism*, Praeger Security International, Westport, Connecticut – London
  - Palonkorpi, Mikko (2007): *Energy Security and the Regional Security Complex Theory*
<http://busieco.samnet.sdu.dk/politics/nisa/papers/palonkorpi.pdf>
letöltés ideje 2014. szeptember 20
  - Stevens, Paul (2009): *Transit troubles. Pipelines as a source of conflict*. Chatam House, London
  - Walz, Kenneth (2010): *Theory of International Politics*, Waveland Press
  - Yergin, Daniel (2012): *The Quest. Energy, security, and remaking of the modern world*. Penguin Books, New York